

HOKIMIYATLAR BO‘LINISHI PRINSIPINING ZAMONAVIY TALQINI VA UNING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI O‘RNI

Davronov Savlatjon Davlatovich

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o'quvchisi.

+99891-708-25-07. davronovsavlatjon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20594612>

Annotatsiya. Ushbu maqolada klassik huquqiy doktrinalardan biri hisoblangan hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining bugungi kundagi zamonaviy talqini, uning transformatsiyalashuv jarayonlari hamda zamonaviy davlat boshqaruvi tizimini shakllantirishdagi fundamental o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif an‘anaviy qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati o‘rtasidagi “tiyilish va muvozanat” (checks and balances) tizimining raqamlashtirish, globallashtirish va yangi institutsional tuzilmalar (nazorat-tekshiruv organlari, mustaqil komissiyalar va ombudsmanlar) ta’sirida o‘zgarayotgan uslublarini tadqiq etadi.

Maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitidagi konstitutsiyaviy islohotlar prizmasi orqali parlamentarizm prinsiplarini kuchaytirish, ijro etuvchi hokimiyatning hisobdorligini oshirish va sud hokimiyatining real mustaqilligini ta’minlash borasidagi qonunchilik normalari tanqidiy baholangan. Tadqiqot davomida rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg‘or konstitutsiyaviy tajribasi qiyosiy-huquqiy metodlar yordamida o‘rganilib, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining davlat apparati samaradorligini oshirish va byurokriyani jilovlashdagi roli yoritilgan. Yakunda hokimiyat tarmoqlari o‘rtasidagi huquqiy kolliziyalarni bartaraf etish, konstitutsiyaviy nazorat mexanizmlarini takomillashtirish hamda davlat boshqaruvida xalq hokimiyatchiligi prinsiplarini yanada mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Аннотация. В данной статье научно анализируются современная интерпретация классической правовой доктрины разделения властей, процессы её трансформации и её фундаментальная роль в формировании современной системы государственного управления. Автор исследует методы изменения традиционной системы «сдержек и противовесов» между законодательной, исполнительной и судебной ветвями власти под влиянием цифровизации, глобализации и новых институциональных структур (контрольно-надзорных органов, независимых комиссий и омбудсменов). В статье через призму конституционных реформ в Новом Узбекистане критически оцениваются правовые нормы, направленные на укрепление принципов парламентаризма, повышение подотчетности исполнительной власти и обеспечение реальной независимости судебной власти. В ходе исследования с использованием сравнительно-правовых методов изучен передовой конституционный опыт развитых зарубежных стран, освещена роль принципа разделения властей в повышении эффективности государственного аппарата и сдерживании бюрократии. В заключении выдвинуты научно-практические предложения и рекомендации по устранению правовых коллизий между ветвями власти, совершенствованию механизмов конституционного контроля и дальнейшему укреплению принципов народовластия в государственном управлении.

Ключевые слова: *Разделение властей, государственное управление, сдержки и противовесы, конституционная реформа, парламентаризм, исполнительная власть, независимость судебной системы, институциональная трансформация, народовластие.*

Abstract. *This article scientifically analyzes the modern interpretation of the classical legal doctrine of the separation of powers, its transformation processes, and its fundamental role in shaping the modern system of public administration. The author examines the changing methods of the traditional system of "checks and balances" between the legislative, executive, and judicial branches of power under the influence of digitalization, globalization, and new institutional structures (supervisory bodies, independent commissions, and ombudsmen). Through the prism of constitutional reforms in New Uzbekistan, the article critically assesses legal norms aimed at strengthening the principles of parliamentarism, increasing the accountability of the executive branch, and ensuring the real independence of the judiciary.*

In the course of the study, the advanced constitutional experience of developed foreign countries was examined using comparative-legal methods, and the role of the principle of separation of powers in increasing the efficiency of the state apparatus and curbing bureaucracy was highlighted.

In conclusion, scientific and practical proposals and recommendations are put forward to eliminate legal conflicts between branches of power, improve constitutional control mechanisms, and further strengthen the principles of popular sovereignty in public administration.

Keywords: *Separation of powers, public administration, checks and balances, constitutional reform, parliamentarism, executive power, judicial independence, institutional transformation, popular sovereignty.*

Asosiy qism. Klassik huquqiy doktrinalar tizimida hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi davlat boshqaruvining xalqchilligi, qonun ustuvorligi va demokratiyani ta’minlovchi eng bosh mezondir.

Sharl Lui Monteskyening ushbu nazariyasi bugungi kunga kelib nafaqat an’anaviy qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatining bir-biridan mustaqilligini, balki ular o‘rtasidagi zamonaviy raqamli va institutsional uyg‘unlikni ham talab etmoqda. Zamonaviy huquqiy talqinda hokimiyatlarning bo‘linishi faqat huquqiy mexanizm emas, balki byurokратиyani jilovlash, korrupsiyaga qarshi kurashish hamda fuqarolik jamiyati institutlari bilan o‘zaro samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish vositasidir. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida ushbu prinsip fundamental ravishda yangi bosqichga olib chiqildi.

Konstitutsiyaning 11-moddasida davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi davlat tizimining asosi sifatida mustahkamlanib, hokimiyat tarmoqlari o‘rtasidagi “tiyilish va muvozanat” (checks and balances) tizimi huquqiy jihatdan tubdan komillashdi.

Amaldagi milliy qonunchilik amaliyotida qonun chiqaruvchi hokimiyat, ya’ni Oliy Majlisning ijro etuvchi hokimiyat ustidan nazorat funksiyalari sezilarli darajada kengaytirildi.

Bunga aniq misol qilib Konstitutsiyaning 94 va 109-moddalaridagi yangi normalarni keltirish mumkin.

Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko'rib chiqish va ma'qullash, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi a'ziligiga nomzodlarni ma'qullash mutlaq huquqi Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga berildi. Avvalgi tizimdan farqli o'laroq, endilikda ijro etuvchi hokimiyat a'zolari xalq vakillari oldida dastlabki huquqiy-siyosiy filtdan o'tishga majbur.

Bundan tashqari, parlament nazorati mexanizmi doirasida Hukumat a'zolarining xalq deputatlari va parlament oldidagi hisobdorligi tartibi yanada qat'iyashtirildi. Bu esa qonun chiqaruvchi hokimiyatning ijro etuvchi hokimiyat harakatlari ustidan real va ta'sirchan muvozanat o'rnatilganligidan dalolat beradi.

Ijro etuvchi hokimiyat tizimidagi islohotlar va zamonaviy davlat boshqaruvi talqinida esa ixcham, xalqqa xizmat qiluvchi va hisobdor Hukumat modelini yaratish bosh mezon etib belgilandi. Konstitutsiyaning 114-moddasiga muvofiq, Vazirlar Mahkamasi amaldagi qonunlarning ijrosini ta'minlash borasida Oliy Majlis oldida javobgardir. Shuningdek, ma'muriy islohotlar doirasida vazirlik va idoralarning funksional vazifalari aniqlashtirilib, ularning qonun ijodkorligi jarayonidagi vakolatlari parlament nazorati bilan cheklendi.

Zamonaviy boshqaruv sharoitida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, "Elektron hukumat" tizimining rivojlanishi ijro etuvchi hokimiyatning shaffofligini oshirdi va fuqarolarga davlat xizmatlarini ko'rsatish jarayonida hokimiyatning suiiste'mol qilinishi xavfini minimallashtirdi. Bu jarayon an'anaviy byurokratik monopoliyani sindirib, hokimiyatlar bo'linishi prinsipining demokratik mohiyatini amalda namoyon etmoqda.

Hokimiyatlar bo'linishi tizimida muvozanatni ushlab turuvchi va adolat mezonini ta'minlovchi eng muhim bo'g'in — bu sud hokimiyatidir. Sud hokimiyatining real mustaqilligini ta'minlash borasida milliy qonunchiligimizda inqilobiy huquqiy o'zgarishlar amalga oshirildi.

Konstitutsiyaning 136-moddasida sudyalarning mustaqilligi, ularning faqat qonunga bo'ysunishi va daxlsizligi qat'iy belgilab qo'yildi. Amaliy misol tariqasida, sud mustaqilligini ta'minlash va ijro etuvchi hokimiyatning sud tizimiga aralashuviga chek qo'yish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining konstitutsiyaviy maqomi tubdan kuchaytirilganini ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tanlash, tayinlash va ularning vakolatlarini muddatidan oldin tugatish masalalari to'liq mustaqil organ — Sudyalar oliy kengashi ixtiyoriga berilgan bo'lib, bu jarayondan ijro etuvchi davlat organlarining ta'siri butunlay chetlashtirildi. Bu esa klassik Monteskye doktrinasining "sud ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyatlardan mutlaqo ajratilgan bo'lishi shart" degan talabining amaldagi yorqin isbotidir.

Shu bilan birga, zamonaviy davlat boshqaruvida hokimiyatlar bo'linishi prinsipi doirasida yangi institutsional tuzilmalarning o'rni ortib bormoqda. Bunga Inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman), Hisob palatasi hamda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi kabi mustaqil organlarni misol keltirish mumkin. Ushbu tuzilmalar garchi klassik uchta hokimiyat tarmog'ining hech biriga bevosita kirmasa-da, ular o'z funksiyalariga ko'ra davlat apparatida o'ziga xos to'rtinchi va beshinchi nazorat tarmoqlari vazifasini bajarib, hokimiyat konsentratsiyasining (bir qo'lda to'planib qolishining) oldini olmoqda.

Masalan, Hisob palatasining budjet mablag'lari sarflanishi ustidan nazorati ijro etuvchi hokimiyatning moliyaviy ixtiyoriyligini jilovlab, qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida aytganda, hokimiyatlar bo'linishi prinsipining zamonaviy talqini davlat apparatining tarqoq ishlashini emas, aksincha, umumiy maqsad — inson huquq va erkinliklarini ta'minlash yo'lida tizimli va o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritishini anglatadi. Amaldagi qonunchiligimiz va Konstitutsiyamizga kiritilgan o'zgarishlar hokimiyat muvozanatini taminlashda to'g'ri strategik yo'nalishni ko'rsatib berdi.

Biroq tizimning yanada mukammal ishlashi va davlat boshqaruvining xalqchilligini oshirish uchun parlament so'rovi institutlarini kriminologik va iqtisodiy tahlillar bilan boyitish, sudlarning qaror qabul qilishda ma'muriy organlardan to'liq moddiy va tashkiliy daxlsizligini ta'minlash borasidagi qonunchilik mexanizmlarini yanada izchil takomillashtirib borish lozim.

XULOSA. Hokimiyatlar bo'linishi prinsipining zamonaviy talqini va uning davlat boshqaruvidagi o'rni masalasini tizimli tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu klassik doktrina bugungi kun voqeligida shunchaki huquqiy nazoriya emas, balki davlat apparati samaradorligini oshirish va inson huquqlari kafolatlarini ta'minlashning eng ta'sirchan amaliy mexanizmi hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz hamda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar asosida amalga oshirilayotgan ma'muriy va sud-huquq islohotlari hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi an'anaviy muvozanat tizimini tubdan yangiladi.

Oliy Majlisning ijro etuvchi hokimiyat, xususan, Hukumat a'zolarini tayinlash va ularning faoliyati ustidan parlament nazoratini yuritish vakolatlari kengaytirilgani, shuningdek, Sudyalar oliy kengashining konstitutsiyaviy maqomi kuchaytirilishi orqali sud hokimiyatining ma'muriy organlardan real mustaqilligi ta'minlangani milliy davlatchiligimiz insonparvarlik va qonun ustuvorligi sari tashlagan fundamental qadami ekanligini isbotlaydi.

Shu bilan birga, globallashtirish, raqamlashtirish va "Elektron hukumat" tizimining shiddatli rivojlanishi sharoitida hokimiyatlar bo'linishi prinsipi subyektiv byurokratiyani jilovlash va davlat boshqaruvida shaffoflikni ta'minlashning yangi bosqichiga ko'tarildi.

Hisob palatasi, Ombudsman va Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi kabi mustaqil institutsional tuzilmalarning davlat apparatidagi o'rni kuchaytirilishi an'anaviy uchta hokimiyat tarmog'ining bir-birini tiyib turish samarasini yanada oshirmoqda.

Yakuniy xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, O'zbekistonda zamonaviy davlat boshqaruvi modelini yanada takomillashtirish hokimiyat tarmoqlarining alohidalashib ketishini emas, aksincha, ularning yagona oliy maqsad — inson qadri, huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish yo'lida o'zaro uyg'un va hisobdor shaklda faoliyat ko'rsatishini talab etadi.

Kelgusida hokimiyatlar muvozanati mexanizmini yanada kuchaytirish uchun parlamentning nazorat funksiyalarini mahalliy davlat hokimiyati organlari darajasida ham izchil chuqurlashtirish hamda sud organlarining moddiy-texnik ta'minotini ijro etuvchi hokimiyat idoralariga to'liq bog'liq bo'lmagan mustaqil tizimga o'tkazish borasidagi qonunchilik asoslarini yanada takomillashtirib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi] (<https://lex.uz/docs/-111453>) // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Yangi tahriri, amaldagi qonunchilik asoslari bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Parlament nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (So‘nggi o‘zgarish va qo‘shimchalar bilan).
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b. (Davlat boshqaruvi va konstitutsiyaviy islohotlar prinsiplari bo‘limi).
4. Xajiyev A., Tojixonov A. Davlat boshqaruvida hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi: Nazoriya va amaliyot // Huquq va burch jurnali. – Toshkent, 2023. – № 4. – B. 12-18.
5. Montesquieu, C. The Spirit of Laws (Sh.L. Monteskyening “Qonunlar ruhi haqida” asarining zamonaviy huquqiy talqinlari va xalqaro konstitutsiyaviy sharhlari). – Cambridge University Press, 2018.